

Rusya'nın "Türkiye Ermenistan'ı" Politikası (1917-1920)

Firdovsiyye Ahmedova*

Özet

Rusya İmparatorluğunda bulunan halklardan önce ülke dışındaki halklara özerklik vaadinde bulunmak, Bolşeviklerin dünyada yürütmeye çalıştıkları politikalarının bir parçasıydı. Eski Rusya İmparatorluğunda Osmanlı sınırları dışında yaşayan Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeni halkına "tam bağımsızlığa kadar kendi kaderini belirleme" hakkının tanındığı belirtiliyordu. Bu hakkın gerçekleşmesinin güvencesi olarak bazı şartlar da belirlenmişti. "Türkiye Ermenistan'ı" hakkındaki genelge, içeriğine göre, Çar Rusya'sının komşu ülkelere, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü siyasetten pek de farklı değildi. Nüfuz alanına geçirmeye çalıştığı bölgeleri kendi himayesi altında manda biçiminde yönetmek yöntemini de denemiş olan Rusya monarşisi, milli ve dini azınlığı savunmak, Hıristiyanları kollamak kaygılarıyla vs. "ilkeler"le işgalcilik politikasını yürütüyordu. "İlhak etmeden" savaştan çıkmak yanlısı olan Rusya-Sovyet hükümeti, savaş sırasında Çarlık yönetiminin Türkiye'de işgal ettiği bölgelerde Ermeni özerk devletini kurmaya çalışarak "ilhakçı" tavrını sergilemiş ve monarşinin gasp ettiği toprakları ele geçirmeye çalışmıştır.

Bolşevikler Türkiye'deki Ermeni halkının kaderini düşünürken, onların sınıfsal değerlerine değil, milli kimliklerine önem veriyorlardı. Oysa Güney Kafkasya'da kendi tarihi topraklarında Azerbaycan'ın özerklik kazanmasına S.Şaumyan'ın keskin tutumu sınıfsal bağlamda anlatılmaya çalışılıyordu. S.Şaumyan'a 29 Aralık 1917'deki genelgeyi gerçekleştirmek için "Türkiye Ermenistan'ı" nüfusuna her türlü yardım ayrılmıştı. Hatta genelgeye göre, "Türkiye Ermenistan'ı"nın sınırları "Kafkas Çalışmaları Üzere Olağanüstü Komisar"la, yani S.Şaumyan'la birlikte belirlenmeliydi.

Çar hükümetinin ve geçici hükümetin gerçekleştirmedığı "Ermeni devleti" planını gerçekleştirmek için Bolşevik hâkimiyeti ilk adım olarak, "Türkiye Ermenistan'ı" ile ilgili genelge çıkardı.

Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile resmen uygulanamaz duruma gelen "Türkiye Ermenistan'ı" genelgesi bildirge olmaktan ileri gidemedi.

Gerçekleşen Ermeni devleti Bolşeviklerin değil, Osmanlı hükümetinin gerçekleştirdiği, hem de Türkiye'de değil, Güney Kafkasya'da gerçekleştirdiği bir proje durumuna gelmişti. "Türkiye Ermenistan'ı" uğrunda çaba sarf eden merkezi Sovyet yönetimi bu projeyi Kafkas için pek de makbul bulmadı. Bu olay "Umum-Rusya faaliyetine" ihanet olarak değerlendiriliyordu. Güney Kafkasya'nın dağlık bölgeleri Ermenistan adlandırıldı ve Ermeni Ulusal Konseyi Türkiye ile Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan barış anlaşması imzalandı. Rusya'nın büyük kentlerinin tamamında Ermeniler toplantılar yapıyor ve "her yerde Ermeni sorunuyla ilgili Türkiye'nin gerçekleştirdiği çözüme karşı Ermenilerin keskin olumsuz tutumunu sergileyen kararlar alınıyordu". "Bağımsız Ermenistan'ın kurulması" "Ermeni sorununun uluslararası boyuttan yoksun bırakılması" anlamına geliyordu. Kafkasya'da Ermeni Özerkliğine ulaşmak umuduyla ve diğer amaçlar için Dünya Savaşında Rusya hükümetinin hizmetinde olan Ermeniler, böylece "Türkiye Ermenistan'ı" dışında, Kafkasya'da bir başka devlete sahip olarıktan daha sonraları bu bölgeleri birleştirmek hayalinde idiler. Türkiye'nin eliyle yapılan "Ararat Cumhuriyeti" ise onların stratejik planlarıyla çelişiyordu. "Türkiye Ermenistan'ı" genelgesi öncelikle Brest-Litovsk Barış Antlaşması-

(*) Doç. Dr., Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Nezdinde Devlet İdarecilik Akademisi, Tarih Bölümü Başkanı.

la, daha sonra 20. yüzyılın 20'li yıllarında Mustafa Kemal'in başkanlığında yürütülen ulusal özgürlük mücadelesinin zaferle sonuçlanması sebebiyle ve Sovyet Rusya'sıyla kurulan işbirlikleri nedeniyle gerçekleşemedi. Bununla birlikte, dış politikasında, Türkiye'ye yaklaşımında Ermeni halkının kaderine "kayıtsız kalmayan" Sovyet hâkimiyeti toprak iddiasını uzun süre sürdürdü.

Anabtar kelimeler: "Türkiye Ermenistan'ı", Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Özerklik, Kafkasya, Genelge, Bolşevikler

Birinci dünya savaşı sırasında Osmanlı devletine karşı kendi amaçları uğrunda bir bütün olarak savaş açan Ermeniler Batı Avrupa ve Rusya devletlerinin çıkarlarının sağlanmasında aracı olmuşlardı. Osmanlı devletine karşı ayrımcılığa hem de Ermenilerin şahsında destek veren Avrupa devletlerinden farklı olarak, Rusya Türkiye'de ele geçirdiği bölgelerde, bu topraklarda Don kazaklarını yerleştirmeyi planlamıştı. Bu planı geçici olarak "Ermenisiz Ermenistan" adlandırmışlardı.

Dünya savaşının sonuna doğru Rusya'da monarşinin çöküşüyle yeni jeopolitik durum oluşmuştu. Rusya'nın yeni hâkimiyetini kendi çıkarları için yönlendirmeye temel oluşturmak isteyen Ermeni ileri gelenleri yeniden aktif faaliyete başlamış, Ermeni Merkezi Ulusal Bürosu 1917 senesinin Mart ayında yeni Rus hâkimiyetini kutlayarak, başarılar dilemişti.¹ Rusya'daki Geçici Hükümetin ülkedeki durumu düzene sokmaya gücü yetmediği gibi, cephe de güçlü durumda değildi.

Türkiye'nin işgal edilmiş vilayetlerinde Genelkurmay Başkanlığının - Rus albayının 4 Eylül 1917'de gönderdiği bilgiye göre, milli katliamdan ve düşmanlıktan kaçınmak için Türklere de kendini savunma araçları verilmesinin gerekliliği belirtiliyordu.² Bu zorunluluk Rusya'dan gelen Ermeni mültecilerin Türkleri katletmeye hazırlandıklarıyla ilgili Rus askerlerinin gönderdikleri telgraflardan anlaşılmaktadır.³ Hatta "ulusal hoşgörü-süzlük temelinde Ermenilerin tahrikiyle" Türk askerlerini ve leventlerini toplu olarak

dövmüşlerdi. Bolşevikler iktidara geçtikten sonra Rusya'nın savaştan çıkması Kafkas cephesinde durumu ilk başlarda Türkler için gerginleştirmişti. Tüm askeri birliklerin buldukları mevkiileri keyfi olarak terk etmesi üzerine Kafkas cephesi birliklerinin başkumandanı, ivedilikle Türkiye'nin Ruslar tarafından işgal edilmiş olan vilayetlerinin Ermeni nüfusundan dört alay tertip edilmesini emretmişti.

Erzincan barışından sonra, Rus birliklerinin Genelkurmay Başkanının Erzincan'dan gitmesiyle Ermenilerin yaptıkları sapkınlıklar arttı. Devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesini beklemeye zaman kalmamıştı. Rus birliklerinin geri çekildiği Türkiye topraklarında Ermeni sapkınlıklarının önüne geçmek için askeri komutanlıklar arasında yazışmalar daha verimli sonuç doğurdu. Bu durum resmi nitelikteki tek fırsat olarak da değerlendirilebilir. Rusya ile Osmanlı devleti I. Dünya Savaşında birbirine düşman kamplarında çarpışan devletler olsalar da, Rusya hâkimiyeti artık Brest-Litovsk'ta Türkiye ile görüşmeler sürecine girmişti. Bu açıdan bölgede gerçek söz sahipleri her iki taraftan da askeri komutanlıklardı. Gerçekte ise askeri komutanlıklar da kendi devletlerinin çıkarlarını ve iradesini yansıtan kararları icra ediyorlardı. Fakat Erzincan barışının Osmanlı Genelkurmayının Sovyet Rusya'sı ile değil, Kafkasya Komiserliğiyle imzaladığını dikkate alırsak, bu Komiserliğin Rusya'dan bağımsız bir taraf olarak kabul edildiğini anlayabiliriz. Erzincan barışından sonra, 1918 yılının Ocak ayında Güney Kafkasya Komiserliğiyle barış görüşmelerine başlamaya teşebbüs eden Türkiye "kendi devlet çıkarları nedeniyle sadece Kafkasya Komiserliğini tanımakla kalmamış, ayrıca onu Brest-Litovsk görüşmelerine çekmeye çalışarak, Dörtler İttifakı (İttifak devletleri) ve Rusya tarafından da tanınmasına çalışmıştır".⁴ Güney Kafkasya Komiserliği

(1) Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi (RDSSTA), fond 71, liste 33, iş.1723, v.11

(2) Perincek, Mehmet, Armyanskiy vopros v 120 dokumentah iz rossiyskih gosudarstvennih arhivov, Moskva, 2011, □.143

(3) Perincek, M., A.g.e., s.139-142

(4) AXCE, I. cilt, Baku, 2004, s.267

“Türkiye’nin ciddi ısrarına ve yardım konusunda vaadine rağmen” Brest-Litovsk görüşmelerine katılmaktan sadece vazgeçmedi, 23 Ocak 1918 tarihli telgrafta “kendisinin Rusya’nın bir parçası olduğunu da belirtti”.⁵ Rusya hükümetinin 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk’ta imzaladığı barışa göre, Kars, Batum, Ardahan Türkiye’ye veriliyordu ve Rusya kendi ordusunu terhis etmek zorunda idi. Kendini Rusya’nın bir parçası olarak gören Güney Kafkasya hükümetiyse Brest barış sözleşmesini tanımaktan vazgeçti ve söz konusu olan bölgelerin Türkiye’ye verilmesine karşı çıktı. Gerçi, Güney Kafkasya Komiserliği’nin imzaladığı Erzincan barışında “Rusya ile Merkez devletleri arasında genel uzlaşma anlaşması imzalanacağı halde, onun maddelerinin Kafkas Cephesi için de zorunlu olacağı” kaydediliyordu. Bu zorunluluk gerçekte Güney Kafkasya hükümetinin Brest barışını tanımasıyla reddediliyordu. Ama bu barış anlaşması bağlanıncaya kadar Erzincan barışının maddeleri tarafların her biri için zorunluydu. Yani Brest barışına kadar Erzincan barışı geçerli olmalıydı. Erzincan barışında bağlanacak barışın maddeleri “Kafkas Cephesi için de zorunlu olmalı” koşulu gerçekte önemli olmayan maddeydi. Şöyle ki, Erzincan barışından sonra “Rusya için Kafkasya Cephesi aradan kalktı”. Doğu Anadolu topraklarını terk eden Rus birlikleri geri çekilirken “silahlarının önemli bir bölümünü Azerbaycan ve Anadolu Türklerine karşı soykırım gerçekleştiren Ermeni-Taşnak” birliklerine verdiler.⁶ Bu da Türkiye’nin Rus işgali altında olan vilayetlerinde Müslümanların yeni katliamına neden oldu. Ermeni şiddetini önlemek için Kafkas Cephesi Türk ordularının komutanı Ferik Vehib-Mehmet 14 Şubat 1918’de General M. A. Prjevalski’ye mektup gönderdi. Bu mektupta Ferik Vehib-Mehmet ilk önce generale Rus askerleri tarafından ele geçirilen eyaletlerde Osmanlı tebaası olan Müslümanların Ermeni şiddetinden korunmasıyla ilgili emir verdiği için teşekkür ediyor, “insanın kalbinden kara kanlar akmasına neden olan” Ermeni vahşetinin geniş alanları kapsadığını

somut örneklerle kanıtlayan Türk komutanı acil önlemler alınmasını rica ediyordu.⁷ Bunun gibi benzer bir ricayla Ferik Vehib-Mehmet Kafkas ordusu komutanı olan Rus Generali İ. Z. Odişelidze’ye de başvurmuştu. Odişelidze tepki göstererek, 15 Şubatta Güney Kafkasya hükümetinin başkanına gönderdiği telgrafta Ermeni askeri birliklerinin kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere silahsız Türk nüfusu üzerinde yaptıkları toplu katliamın cezasız kaldığını belirtmişti.⁸ Ermenilerin sivil Müslümanlara karşı 1918 yılı başından başlayan zulümlerinin yeni aşaması Kafkas Cephesinin dağılması ve Rus birliklerinin işgal ettikleri Türkiye topraklarını terk etmesiyle başladı. Ermenilerin yaptıkları katliamların 1918 yılının başlarından başlayan yeni aşaması, hem boyutuna, hem de alanına göre daha geniştir. Güney Kafkasya’da Ermeniler Erivan guberniyasından⁹ başlayarak, yerli ve sivil Müslüman nüfusunun üzerine topluca saldırıya geçtiler: Doğu Anadolu’da, Kuzey İran’da - Güney Azerbaycan’da ve Kafkas guberniyalarında.

Bu konuda Kafkas Cephesi Genelkurmay Başkanı Güney Kafkasya Komiserliği’ne 30 Ocak 1918 tarihli telgrafında uyarıda bulunmuştur.¹⁰ Bu telgrafta Erivan guberniyasında Müslüman ve Ermeni nüfusu arasında kanlı çarpışmaların önüne geçilemezse, bu husumetin hızla her tarafa yayılacağı belirtiliyordu. Bu düşmanlık durdurulamazsa, Culfa ile demiryolu bağlantısının kesileceği de vurgulanıyordu. Telgrafı gönderen Tuğgeneral Levandovski bir gün önce, 29 Ocak’ta Erivan’a, General Obraztsova da telgraf göndermiş, Culfa’yla ilgili aldıkları bilgiye göre emirleri iletmişti. Culfa’daki İran konsolosunun verdiği bilgi üzerine Ermeni ve Assur birliklerinin oluşturulmasına karşılık protesto

(5) AXCE, I. cilt, Baku, 2004, s.268

(6) AXCE, I. cilt, Baku, 2004, s.370

(7) Perincek, M., A.g.e., s.148-149

(8) Perincek, M., A.g.e., s.156

(9) Guberniya: vilayet. Rusya’da 1708-1929 yılları arasında var olan yönetim birimi. Erivan guberniyası: 9 Haziran 1849’da oluşturulan bu guberniya ve birimleri 1 Ocak 1850’den itibaren çalışmaya başlamıştır.

(10) 9Perincek, M., A.g.e., s.154

olaraktan Farmlar Ruslar ve onların müttefikleri için sınırı bağlamışlardı.¹¹ Ermeni birliklerinin oluşturulması Brest-Litovsk görüşmeleriyle eş zamanlı sürmekteydi. Van bölgesinde karşı istihbaratta hizmet edenler, tüm Türkiye Ermenileri orduya çağırılmaktaydı. "Türkiye Ermenistan'ı" General-Komiserine gönderilen mektupta Van karşı istihbaratının etkinliğinin zayıflamış olduğu kaydediliyordu. Rus birlikleri Türkiye vilayetlerinden çıkıyor, onların yerine Türkiye Ermenileri askere çağırılıyor, Ermeni birlikleri oluşturuluyordu. Bu birliklerin sivil Türk nüfusuna divan tutması Rus askerlerinin, memurlarının yazışmalarına yeterince yansımıştır.

Rusya'nın "Türkiye Ermenistan'ı" ile ilgili tutumu ve politikası Ermeni siyasal güçleri ve devlet adamlarınca analiz edilmiş, değerlendirilmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı, "Taşnaksutyun" partisinin liderlerinden O. Kaçaznuni kendi faaliyetlerine sert eleştiride bulunurken pek çok itirafta bulunmuştur: "Sonuçlara bakılmaksızın biz tüm çabamızla Türklerle ortak bir dil bulmaya çalışmalıydık. İşte bunu biz yapmadık"; "Türkler görüşmelere başlamayı teklif ettiler. Biz onların teklifini reddettik. Bu büyük bir suçtu"; "Biz devlet adamları değildik". O. Kaçaznuni'nin değindiği önemli konulardan bir diğeri de "denizden denize" Ermeni devleti kurmak projesiyle ilgiliydi.

Paris Konferansında Ararat Cumhuriyeti'nin temsilci heyetinin sunduğu memorandumda iddia ettikleri bölgeler arasında "Türkiye Ermenistan'ı"nın 7 vilayetinin ismi de belirtilmişti: "Karadeniz'den Akdeniz'e, Karabağ dağlarından Arabistan sahralıklarına kadar büyük bir devlet – "Büyük Ermenistan" planı hazırlanmaktaydı ve talep edilmekteydi. Bu emperyalist talep nasıl gerçekleştirilebilirdi?"¹²

Taşnak liderinin emperyalist talep olarak gördüğü bu planı gerçekleştirmek doğrultusunda çalışmalarının iflas ettiğini itiraf etmesi sadece tarihi önem taşıyan bir bildiri

değildir. Bugün de aynı düşünce için daha önceki eylemlerini sürdüren bir partinin insanlık için tehlike oluşturduğuyla ilgili ve tehdit edici bir örgüt olduğu konusunda kanıt sayılabilecek bir belgedir. Çünkü bu partinin başkanı 90 yıl önce "Taşnaksutyun" partisinin kaderiyle ilgili karar almıştı: partinin bilinçli olarak ve kesin bir biçimde varlığına son veremeliydi.

Taşnak liderinden pek de farklı düşünmeyen Bolşevik A.Mikoyan da "Büyük Ermenistan" düşüncesini temelsiz bulmaktaydı. O, Osmanlı Devleti'nin yedi vilayetinden oluşan, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar "Büyük Ermenistan" oluşturulması düşüncesinin boş bir hayal ve suç olduğunu Aralık 1919'da V.Lenin'e sunulan raporunda kaydetmişti. Bu konuya yaklaşımını birkaç temele dayandırmıştı: iddia edilen "Türkiye Ermenistan'ı" topraklarında Ermeniler yaşamıyor ve sadece Müslüman nüfus bulunmaktadır; nüfusun çoğunluğunun iradesine dayanmıyor ve emperyalistlerin aletidir; savaş sonrası oluşan koşullarda uluslararası devrimle ve emperyalizme karşı mücadele çıkarlarıyla çelişmektedir. A. Mikoyan "Ermeni Sorunu"yla ilgili Komünist Partisinin tutumunu yorumlarken "Türkiye Ermenistan'ı" ile ilgili genelgeye de kendi yaklaşımını belirtmiştir. Bu konuda Bolşeviklerin savaştan önceki ve sonraki koşullara göre yaklaşım sergilediklerini kaydetmiştir. Şöyle ki, I. Dünya Savaşına kadar "Türkiye Ermenistan'ı" topraklarında Ermeniler nüfusun büyük oranını oluşturmanın yanı sıra pek çok yerde hatta çoğunluğu oluşturmaktaydılar. Onların ulusal özgürlük mücadeleleri Türkiye'deki feodal despot rejime karşı devrimci bir olayken, savaş sırasında ve savaş sonrasında durumun değiştiğini açıklamıştır. "Ermeni Sorunu"nda önceki yaklaşımda ısrar etmek, bağımsız "Türkiye Ermenistan'ı" düşüncesini desteklemek "Kafkas Ermenistan'ı"nın "Faşist hükümeti" ile birlik olmak demektir. Ermeni Faşistlerini İtilaf devletlerinin Türkiye'deki ajanları olarak adlandıran

(11) Perincek, M., A.g.e., s.152

(12) Kaçaznuni O., Daşnaksutyun Bolşe Neçego Delat, Tiflis, 1927.)

Mikoyan, savaş sonrası oluşan koşullarda stratejik amaçlar doğrultusunda davranmayı doğru buluyordu. Doğu Müslümanlarının emperyalizme karşı isyanını, Türkiye'nin Müslüman halkları arasında sınıflaşmayı ve iç sosyal ve siyasal gelişme sürecini aksatmak amacıyla çıkarılan "Türkiye Ermenistan'ı" ile ilgili genelgeyi ciddi bir yanlış olarak görüyordu.

Sovyet Rusya'sı için "Türkiye Ermenistan'ı"nın bağımsızlığıyla ilgili çıkan bu genelgenin hiç bir olumlu sonuç doğurmadığını, tam tersine sadece Türkiye'nin değil, hem de Kafkasya'nın tüm Müslüman nüfusunu Sovyetlerin aleyhine kışkırttığını belirtiyordu. Mikoyan Ermeni arkadaşlarının küçük bir grubuyla "Türkiye Ermenistan'ı" konusunda çıkan genelgenin ilan edilmesinin ilk günlerinden itibaren ona karşı olduğunu ve bu hatayı düzeltmek konusunda geç kalındığını kaydediyordu.¹³ Muhtemelen, 1917'nin sonbaharında Bakü Bolşeviklerine katılan, partinin Bakü komitesinin Yönetim Kurulu üyesi olan A.Mikoyan'ın düşüncesi ve tutumu "Kafkasya'nın Lenin'i" olarak adlandırılan St.Şaumyan'ın düşüncesini ve mantığını alt edememişti. Şöyle ki, "Türkiye Ermenistan'ı" özerkliği düşüncesinin ilham perisi ve bununla ilgili genelgenin uygulayıcısı olan St.Şaumyan'ın farklı bildirimleri ve eylemleri olmuştur. Bu konuya milletin kendi kaderini tayin hakkı düzleminde yaklaşım sergilenmiştir.

Bolşeviklerin ileri sürdüğü "kendi kaderini tayin etme" hakkı, Rusya imparatorluğunu "cezaevi" olarak gören halklarca sevinçle karşılanan bir slogan olmuştur. Sömürge altında kalan halklar ulusal kaderlerini düşünüyor, programlar ileri sürüyor, mücadele ediyorlardı. Daha I. Dünya Savaşı sırasında Bolşeviklerin lideri olan V.Lenin ulusal sorunları önemseyerekten şöyle der: "Rusya ne denli özgür olursa ve cumhuriyetimiz Velikorus¹⁴ olmayan milletlerin ayrılmak özgürlüğünü ne denli kararlılıkla kabul ederse, diğer uluslar bizlerle birleşmeye o denli eği-

lim gösterirler, sorunlar, mücadeleler o denli az olur, gerçekten ayrılma durumları o denli azalır, bazı milletlerin ayrıldıkları süre de o denli kısalmış olur". "Biz küçük devletlerin oluşumundan yana değiliz". Bu düşünceleri ifade eden V.Lenin, "ayrılmayı" birleşme için önemli koşul olarak görüyordu ve şöyle diyordu: "Fakat biz, kendi tarafımızdan hiç de ayrılmayı istemiyoruz. Biz olabildiğince daha büyük bir devlet olmayı, olabildiğince daha sıkı birlikler kurmayı, Velikoruslarla komşu yaşayan milletlerin olabildiğince çok olmasını istiyoruz". İktidara geçtikten hemen sonra onun imzasıyla "Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi" yayınlandı. Halkların kendi kaderini özgürce belirlemek hakkı resmen duyurulduktan bir süre sonra Ocak 1918'de V.Lenin, "Çalışan ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi"ni yazdı. Bu sırada vaat edilen ve gerçekleşmesi yönünde resmi adımlar atılan "Türkiye Ermenistan'ı" sorunu ortaya çıktı. Milli konudaki pek çok konuşmasında ve yazılarında V.Lenin, Ermenistan'ın kaderinden bahsediyordu: "Rusya'da yaşayan tüm diğer aşiretler için ayrılmak özgürlüğünü de kapsamakla birlikte tam özgürlüğü sağlamalıyız, bütün Ermenistan'da da aynı şeyi uygulamalıyız". "Biz iktidarı ele geçirdiğimizde, Finlandiya'nın, Ukrayna'nın, Ermenistan'ın ve Çarizm (ve Velikorus burjuvazisi) tarafından esaret altında bulundurulmuş her bir halkın da bu hakkını gayet tabii hemen kabul edeceğiz" vs.

Rusya İmparatorluğunda bulunan halklardan önce ülke dışındaki halklara özerklik tanınması vaadinde bulunmak, Bolşeviklerin dünyada yürütmeğe çalıştıkları politikalarının bir parçasıydı. İktidara gelmeden bir süre önce RSDF(b)P'nin I. Kafkas Ülke Kurultayında ulusal sorunlarla ilgili kabul edilen kararın 6. paragrafında şöyle kaydedilmiştir: "Türkiye Ermenistan'ının, Lazistan'ın, İran Azerbaycan'ının - Kafkasya'ya birleşik olup, Rus birlikleri tarafından zapt edilen

(13) Rusya Devlet Sosyal-Siyasal Tarih Arşivi (RDSSSTA), fond 5, liste 1, iş 1202, v.9

(14) Velikorus: Büyük Rus

bu bölgelerin devlet yapısı ... bu vilayetlerin bizzat nüfusu partimizin savunduğu ulusların kendi kaderini tayin hakkı temelinde belirlenmedir”.¹⁵ Hâkimiyeti ele geçirdikten hemen sonra ise sadece “Türkiye Ermenistan’ı” ile ilgili genelge ortaya çıktı. V.Lenin, İ.Stalin, V.Bonç-Bruyeviç, N.Korbunov tarafından imzalanan bu genelge hiç de bu kişilerin uzun ve kolektif çalışmaları sonucunda ortaya çıkmamıştır. Üçüncü Umum-Rusya Sovyetler Kurultayınca 15 Ocak 1918’de onaylanan bu genelgenin 29 Aralık 1917’de alelacele verilmesi ve uygulanmasının da hemen belirlenmesi dikkat çekicidir.

Bahsedilen genelgenin kabul edilmesinden 13 gün önce V.Lenin’in başkanlığında RSFSR Halk Komiserleri Sovyeti’nin toplantısı yapılmış ve S.Şaumyan Bakü İşçi ve Asker Milletvekilleri Sovyeti’nin Başkanı olarak atanmıştır.¹⁶ 2 gün sonra, 18 Aralıkta V.Lenin ve İ.Stalin’in imzaladıkları genelge ile S.Şaumyan daha geniş yetkilerle donatılmıştır. “Kafkasya’da Sovyet hâkimiyeti oluşturuluncaya kadar “Kafkas Çalışmaları Üzere Geçici Olağanüstü Komiser” olarak atanmıştır”.¹⁷ Bundan 10 gün sonra S.Şaumyan’ın yetki alanı biraz da genişletilmiştir. Eski Rusya İmparatorluğu sınırları dışında yaşayan Osmanlı imparatorluğundaki ermeni halkına “tam bağımsızlığa kadar kendi kaderini belirleme” hakkının tanındığı belirtilmiştir. Bu hakkın gerçekleşmesinin güvencesi olarak bazı şartlar da belirlenmiştir.¹⁸

I. Dünya Savaşından “ilhaksız ve tazminatsız” çıkmak sloganını bayrak eden Sovyet Rusya’sının yönetimi Çar monarşisinin işgalcilik, sömürgecilik politikasını ortaya çıkaran belgeleri yayınlamaya başladı. “Türkiye Ermenistan’ı” ile ilgili genelge içeriğine göre, Çar Rusya’sının komşu ülkelere, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’na karşı yürüttüğü siyasetten pek de farklı değildi. Nüfuz alanına geçirmeye çalıştığı bölgeleri kendi himayesi altında manda biçiminde yönetmek yöntemini de denemiş olan Rusya monarşisi, milli ve dini azınlığı savunmak, Hıristiyanları

kollamak kaygılarıyla ve sair “ilkeler” doğrultusunda işgalcilik politikasını yürütüyordu. Bolşevik hâkimiyeti ise Türkiye’deki Ermeni halkının “serbest referandum”u, “Milletvekilleri Sovyeti”, “Halk İdaresi” biçiminde öz yönetimi ifade etmek güvencesi altında müdahalesini sürdürüyor, sonraki genişleme için alan oluşturmuyordu.¹⁹ “İlhak etmeden” savaştan çıkmak yanlısı olan Sovyet Rusya’sı yönetimi, savaş sırasında Çarlık yönetiminin Türkiye’de işgal ettiği bölgelerde Ermeni özerk devletini kurmaya çalışarak “ilhakçı” tavrını sergilemiş ve monarşinin gasp ettiği toprakları ele geçirmeye çalışmıştır.

Bu amaç doğrultusunda Ermeni kökenli Bolşeviklerin özel rolü yadsınamaz. Gerek “Türkiye Ermenistan’ı” ile ilgili genelgenin ortaya çıkması, gerekse onun gerçekleşmesi yönünde yapılan çalışmalar Ermeni Bolşeviklerinin siyasal ve devrimsel biyografisinde önemli yer tutmaktadır.

27 Aralık 1917’de akşam saat 5’te İ.Stalin bu sırada Finlandiya’da tedavide olan V.Lenin’e gönderdiği telgrafta o, gecikmeden “Peter”e doğru hareket edilmesini, ayın 28’i öğlenliğin Smolnı’da olunmasını rica ediyordu. Acil olarak 3 konu belirtilmişti. Bu konulardan sonuncusunda şunlar kaydedilmişti: “Benim Proşyan ve onun Ermenileri ile genel genelgeyle sonuçlanan görüşüm oldu (Sizin imzanız gerekir)”.²⁰ Halk Komiserleri Sovyeti’nin (HKS) “Türkiye Ermenistan’ı” ile ilgili genelgesinden bahsedildiği kuşkusuzdur. Şöyle ki, bir gün sonra, 29 Aralık’ta kabul edilen, Lenin ve Stalin tarafından da imzalanan genelge işte bu genelgeydi. Ermenistan’la ilgili konu HKS’nin gündemine ilk kez 20 Aralık’ta getirilmişti.²¹ 23 Aralık’taki oturumda genelgenin projesi tartışılmış olsa

(15) “Bakinskiy raboçiy” gazetesi, 1917, 27 Ekim.

(16) Azerbaycanda Sosyalist İnkılabının Kalebesi Üğrunda Bolşeviklerin Mübarezesi. Senedler ve Materiallar. 1917-1918-ci iller, Bakü, 1960, s.222.

(17) Azerbaycanda Sosyalist İnkılabının..., s.222.

(18) Dokumentı vneşney politike SSSR, c.I, Moskva, 1957.

(19) Dekretı Sovetskoy Vlasti, Moskva, 1957, c.1 s.289-299.

(20) Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi (RDSSTA), fond 558, liste 1, iş.5397, v.2.

(21) Bolşevistskoe Rukovodstvo. Perepiska. 1912-1927. Senetler Top-lusu, Moskva, 1996, s.35.

da, karara bağlanması ertelenmişti. Nihayet, V. Lenin'in tedaviden çağırılması kadar önemli olan bir konu olarak 29 Aralık'ta imzalandı. İ. Stalin'den "Gelin, sonra geri dönersiniz" emrini alan V. Lenin'in imzaladığı genelge, Stalin'in yazdığı gibi, Ermenilerin 27 Aralık'taki görüşünden sonra ortaya çıkmıştı.

13 gün süre zarfında Bakü İşçi ve Asker Milletvekilleri Sovyeti yönetimi tarafından Kafkasya'nın ve Türkiye'nin belirli bölgeleri üzerinde olağanüstü yetkilerle donatılan S.Şaumyan sadece 1917'nin Ekim ayında kaydedilen diğer bölgelere (Lazistan, İran Azerbaycan'ı) özerklik verilmesi konusunda ısrarcı olmadı. Bunun dışında Türkiye'deki Ermeni halkının kaderini düşünürken, onların sınıfsal mücadele değerlerine değil, milli kimliklerine önem veriyordu. Oysa Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da, kendi tarihi topraklarında özerklik kazanmasına karşı S.Şaumyan, keskin tutumunu sınıfsal bağlamda ifade etmeye çalışılıyordu: "Azerbaycan'ın özerkliği Türk burjuvazisinin özerkliği demektir. Bu özerkliğe ne Rusya burjuvazisi, ne de Rusya demokrasisi rıza gösterir. Azerbaycan'ın özerkliğini arzulayan Müsavatçılar sonuçta viranelik elde edecekler".²² Bu vadini ise S.Şaumyan söylediğinden daha da kanlı biçimde gerçekleştirmek azmindeydi ve Bakü başta olmak üzere diğer Azerbaycan kazalarını da kan içinde kendine ram etmek yolunu seçmişti. Yakın silah arkadaşı P.Caparidze'nin öğüdünü de - "Taşkent'ten ve Kuzeyden" bize yardım gelmekte, artık şimdi Müslümanları sakinleştirmek için onlara özerklik vaat edilebilir"²³ - önemsemedi. Hatta İ. Stalin'in, S.Şaumyan'a yazdığı "... eğer Müslümanlar özerklik talep ederse, merkezde ve bölgelerde Sovyet hakimiyetini koşulsuz tanımak şartıyla onlara özerklik verilmesi ... gerekir" talimatının²⁴ da hiç bir önemi kalmamıştı.

Azerbaycan'ın özerkliğini kabul edilemez bulan Şaumyan, "Türkiye Ermenistan'ı'nın özerklik kazanmasına her vasıtayla yardım etmeye çalışılıyordu. S.Şaumyan'a 29

Aralık 1917 tarihli genelgeyi gerçekleştirmek için "Türkiye Ermenistan'ı" nüfusuna her çeşit yardım tahsis edilmişti. Hatta genelgeye göre, "Türkiye Ermenistan'ı"nın coğrafi sınırları "Kafkas Çalışmaları Geçici Olağanüstü Komiseri" ile, yani S.Şaumyan'la birlikte belirlenmeliydi.

Türkiye'deki Ermenilerin haklarının korunması konusunda yetki verilen S.Şaumyan Kafkasya'daki Ermenilerin aktif konumuna da destek veriyordu. O, "3 yıl boyunca Kafkasya'nın sınırlarını özveriyle savunan, savaş alanında ve Ermenistan dağlarında on binlerce kardeşini bırakmış olan" Ermenileri Rusya Cumhuriyeti'ne ait silahları ellerinde bulundurmamak konusunda uyarıyordu.²⁵ Kafkas Cephesinde savaşan Ermenilere hak kazandırdığı gibi, Türkiye Ermenilerinin başı olan ve Kafkasya'da Müslümanlara karşı katliamlarıyla ün kazanan Andranik'i de "halk kahramanı" olarak görüyordu. S.Şaumyan'ın 3 yıllık fedakârlık gibi takdir ettiği "Ermeni kahramanlığının" Rusya devletinin himayesi sayesinde gerçekleştiğini Andranik minnettarlıkla anıyordu. Andranik 15 Mayıs 1917'de Erivan'dan Rusya Devlet Duması Başkanı Rodzyanko'ya gönderdiği telgrafta şöyle yazıyordu: "Türkiye Ermenilerinin Erivan'daki I. kurultayı, kovulan çilekeş halka 3 yıl boyunca sığınak verdiğiniz için ve oldukça samimi misafirperverliğiniz sebebiyle sizin simanızda büyük ve özgür Rus halkına derin minnettarlığını ifade ediyor".²⁶

Kurultayın Onursal Başkanı olarak telgrafı imzalayan Andranik, "Türkiye Ermenilerinin hak ve özgürlüğü"nü savunmanın yanı sıra Kafkasya'ya yerleştirilmiş olan Ermenilerin kaderine da kayıtsız kalmamıştı. O, Azerbaycan topraklarında yerel Müslüman nüfusa kanlı divan tutarak, köyleri yağmalamış, tahribat yaparak, son derece sapkın ey-

(22) Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, ikinci cilt, Bakü, 2005, s.105.

(23) Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, ikinci cilt, s. 105.

(24) Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresinin Siyasi Senedler Arxivi. f.456, iş.53a.

(25) RDSSTA, f.71, s.33, iş.101, v.26.

(26) RDSSTA, f.71, s.33, iş.101, v.26.

lemlerle toplu katliamlarda bulunmuştu. Düzenli orduya sahip olan, hem de Ermeni haydut birliklerini çevresinde toplayan Andranik Müslümanlardan Ermenistan hükümetine boyun eğmeyi, aksi durumda yaşadıkları bölgelerden çıkmaları gerektiğini talep ediyordu.

Çar hükümetinin ve geçici hükümetin gerçekleştirmediği “Ermeni devleti” planını gerçekleştirmek için Bolşevik hâkimiyeti ilk adım olarak “Türkiye Ermenistan’ı” ile ilgili genelge çıkardı.

Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile resmen icra edilemez duruma gelen “Türkiye Ermenistan’ı” genelgesi bildirge olmaktan ileri gidemedi.

Paradoksal görünse de, gerçekleşen Ermeni devleti Bolşeviklerin değil, Osmanlı hükümetinin gerçekleştirdiği, hem de Türkiye’de değil, Güney Kafkasya’da gerçekleştirdiği bir proje durumuna geldi. Güney Kafkasya’nın siyasal kaderiyle ilgili henüz I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli projeler hazırlanmış, öneriler ileri sürülmüştü. Gürcülerin sunduğu projede bir takım bölgeler karşılığında Erivan’ın bir bölümünün Osmanlı devletine verilmesi öngörülüyordu. 1918’in yazında Osmanlı hükümeti bu kenti - Erivan’ı Ermeni devletinin başkenti yaptı ve Kafkasya’da Ermeni devletinin oluşumunu gerçekleştirdi. Böylece, yüzyıllar boyunca kayıp devletçiliğini, hem de Kafkasya’da bulunmayan devletçiliğini Ermeniler tarihi düşmanları olarak kabul ettikleri Türklerin, hem de Osmanlı Türklerinin eliyle gerçekleştirdiler. Henüz I. Dünya savaşında Rusya monarşisine hizmetleri karşılığında Kafkasya’da “bir şeyler” elde edemeyen Ermeniler Osmanlı Devletinin onayı ile 1918’in Mayıs ayında hayallerine ulaştılar. “Türkiye Ermenistan’ı” uğrunda çaba sarf eden merkezi Sovyet yönetimi bu projeyi Kafkasya için pek de makul bulmadı. Hatta Moskova Ermeni Ulusal Komitesi bu haberi büyük endişeyle karşıladı. “Küçük halkın bağımsızlığını ilan ederek, Rusya’dan gönüllü olarak ayrılmasının kurgulanması ka-

bul edilemezdir” diye belirtildi.²⁷ Bu eylem Umum-Rusya faaliyetine ihanet olarak değerlendirildi. Basının verdiği bilgilere göre, Moskova Ermeni Ulusal Komitesi, diğer devletlerin yönetimi dikkate alınmadığı için Ermeni devletinin oluşturulması girişimine karşı itirazını bildirdi.²⁸ Metinden anlaşıldığı üzere, burada “İşçi-Köylü Rusya hükümeti” öngörülmekteydi. Burada dikkati çeken husus Ermeni devletinin coğrafyasıyla ilgilidir. Şöyle ki, kaydedilenlere göre, Güney Kafkasya’nın dağlık bölgeleri Ermenistan adlandırılmış ve Ermeni Ulusal Konseyi ile Türkiye Ermenistan’ın bağımsızlığını tanıyan barış antlaşması imzalamıştı.²⁹

Güney Kafkasya’nın bir bölümüne “Ermenistan” adı verilerek, kurulan bu devletin ismi ilk resmi belgelerde “Ararat Cumhuriyeti” olarak geçmiştir. “Ermeni Federasyonu” ifadesiyle de ilk kayıtlarda yer almıştır.³⁰ Sorunun bu şekilde çözümü Rusya Ermenileri tarafından da tek tipli karşılanmamıştır. Basının yazdığına göre, Almanya diplomasinin ortaya çıkardığı “Bağımsız Ermenistan” ve geçici hükümeti Ermeniler arasında pek kabul görmemişti.

Bağımsız Ermenistan’ın var olamayacağından emin olduğunu bildiren Ermeni Ulusal Komitesi’nin seçkin üyelerinden birisinin kaydettiği üzere “geniş Ermeni kitleleri bağımsızlıktan yana değiller. Aksine, onlar arasında herhangi bir Rus egemenliğine yönelik çok kuvvetli bir eğilim bulunmaktadır”.³¹ Rus basınının yazdığına göre, Rusya’nın büyük kentlerinin tamamında Ermenilerin toplantıları yapılmakta ve “her yerde Ermeni sorununa Osmanlı tarafından gerçekleştirilen çözüme karşı Ermenilerin keskin olumsuz tepkisini ifade eden kararlar alınıyordu”. Büyük devletlerin desteğiyle Türkiye’de “Ermeni Sorunu”nun böylesine bir çözüme kavuşturulması Ermeni halkının büyük tra-

(27) RDSSTA, f.71, s.33, iş.60, v.5-7.

(28) RDSSTA, f.71, s.33, iş.60, v.5-7.

(29) RDSSTA, f.71, s.33, iş.60, v.5-7.

(30) Azerbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi, f.970, s.1, iş.1, v.51.

(31) RDSSTA, f.71, s.33, iş.1724, v.63.

jedisi olarak kabul edilerek, “Taşnaksutyun” partisine sürekli lanet yağdırıyorlardı. Dağlık bölgelerden oluşan, sert iklime sahip olan, oldukça yoksul coğrafyada kurulan Ermenistan devletinin uyduruk bir devlet olduğunu söylüyor, “12.400 kvadratverst”lik³² bölgeyi “devlet arazisi” olarak benimsemiyorlardı. “Bağımsız Ermenistan’ın kurulması” “Ermeni sorununun uluslararası boyuttan yoksun bırakılması” anlamına geliyordu.³³ “Ararat Cumhuriyeti”ne Ermeniler tarafından böylesine bir yaklaşım mantıklı sorular doğurmakta ve bir daha Kafkasya’nın Ermenilerin eski yurdu olmadığını doğrulamaktaydı. Devlet için belirlenmiş olan bölgenin uygunsuzluğu, verimsizliği ve sair gibi sorunlar vatan toprağını belirleyemez. Tüm koşullarına, durumuna rağmen vatanda kurulan milli devlete karşı tutum tercih konusu olamaz. Kafkasya’da Ermeni özerkliğine ulaşmak umuduyla ve diğer amaçlar için Dünya Savaşında Rusya hükümetinin hizmetinde olan Ermeniler, böylece “Türkiye Ermenistan’ı” dışında, Kafkasya’da başka bir devlete sahip olaraktan daha sonraları bu bölgeleri birleştirmek hayali taşıyorlardı. Türkiye’nin eliyle yapılan “Ararat Cumhuriyeti” ise onların stratejik planlarıyla çelişiyordu. Daha sonraları Kafkasya’da kendilerine sahte tarih yazan Ermeniler Gürcülerle toprak iddiasında “gerçek yerleşme” ilkesini ileri sürdüler. Gürcüler ise “tarihsellik ilkesi”ne dayanıyorlardı. Çarizmin göç politikası sonucunda Güney Kafkasya’nın çoğu stratejik bölgelerine yerleştirilmiş olan Ermeniler için “gerçek yerleşme” ilkesi uygundu. Bu ilkeyi kabul edecekleri halde Gürcü gazetesi “Ertoba”nın yazdığına göre, başkentleri Tiflis Gürcistan’ın devlet sınırlarının yakınında bulunabilirdi.³⁴

XX. yüzyılın başlarında toprak iddiasında “tarihsellik” ilkesini makul bulmayan Ermeniler, bilimsel-ideolojik alanda bir yüzyıl boyunca hazırlık yaparak, sahte tarihi uluslararası kamuoyuna kabul ettirmek için “tüm cephe boyunca” saldırıya geçtiler.

“Türkiye Ermenistan’ı” genelgesi öncelikle Brest-Litovsk Barış Antlaşmasıyla, daha sonra 20. yüzyılın 20’li yıllarında Mustafa Kemal’in başkanlığında yürütülen ulusal özgürlük mücadelesinin zaferle sonuçlanması sebebiyle ve Sovyet Rusya’sıyla kurulan işbirlikleri nedeniyle gerçekleşemedi. Bunu gerçekleştirmek ödevi verilen S.Şaumyan “Türkiye Ermenistan’ı” özerkliğini gerçekleştiremediği gibi, ne Kafkasya’da, ne de Bakü’de Sovyet hâkimiyetini kuramadı. Bunun nedenini Bolşevik A. Mikoyan anlatırken, “Ermeni Sorunu”nda geç kalmadan yeni, daha düzgün bir çalışmanın yapılması gerektiğini vurguluyordu. Siyasi etkinliği tek tipli değerlendirilemeyen A. Mikoyan, 1919’daki yorumlarında Ermeni hareketini sert ifadelerle eleştirmişti. Yeni tanıştığı V.Lenin’e gönderdiği raporunda yer alan yorumlarıyla Mikoyan, milliyetçilik duygularından uzak, sağduyulu komünist imajı oluşturma potansiyelini sergilemiştir. O, Ermeni ulusal hareketinin özgürlük hareketi olmaktan çıkıp, gerici, işgalci (“empyralist”) bir harekete dönüştüğünü yazıyordu. Türkiye Ermenistan’ı, “Büyük, tek ve bağımsız Ermenistan”la ilgili düşünceleri zararlı, canice ve gerici bularak, buna karşı Komünist partisinin mücadele etmesi gerektiğini belirtiyordu. Ermeni milli hareketinin işgalci-empyralist hareket olarak nitelendirilmesi bu hareketin sonuçlarından kaynaklanan yeni sorular ve cevaplar doğurmaktadır. Yani, Ermeni ulusal hareketi hangi bölgeleri işgal etmişti ve bu bölgelerin sivil halkına karşı nasıl vahşice zulümler etmişlerdi? Aslında bu sorunun cevabı çok sayıda arşiv belgelerinden tespit edilmiştir. En azından Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilk çalışmalarından birisi olan Fevkalade Tahkikat Komisyonu’nun (Olağanüstü Soruşturma Komisyonu’nun) verileri bu konuda kesin kanıt niteliğindedir. Ermeni askerlerinin ve politikacıların yazışmaları da, işgal niyetlerini ve eylemlerini ortaya çıkarmaktadır.

(32) verst: Rusça: “*versta*” bir Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometre ve 3500 feete karşılık gelmektedir.

(33) RDSSTA, f.71, s.33, iş.60, v.33.

(34) RDSSTA, f.71, s.33, iş.60, v.50.

Ermenistan Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı Albay Zinkeviç'in 17 Ağustos 1919'daki raporunda bağımsızlığın amacının tüm Ermenileri bir araya getirmek çabası olduğu belirtilmekle birlikte şunlar da kaydedilmektedir: "Bunun için Müslümanlardan tahliye edilen bölgelerin bulunması, gelecek Ermenistan'ı savunacak ve ekonomik açıdan kalkındırabilecek koruyucunun bulunması gerekmektedir". "Müslümanlardan tahliye edilen bölge"yi Zinkeviç bir asker olarak bilfiil sağlamaya çalışıyordu. Ermenilerin Yahudiler gibi tüm dünyaya yayılmasının önüne geçmeye çalışan Albay, Müslümanları kolayca kendi yurtlarından tahliye etmeyi kabul ediyordu. Diğer bir Ermeni subayı "Müslümanlardan tahliye edilen bölgenin" nasıl sağlanacağını çıldırmaşçasına daha "kesin" ifadelerle anlatıyordu: Gökçe ilçesine bağlı Basargeçer'de ayırım gözetmeksizin Azerbaycan Türklerini yok ettiği için övünen Ermeni subayı kurşunlara eslendiğini yazıyor. Adını anmadan hakaret ettiği milletin artık yer yüzünden silinmesi için en doğru yöntemin, savaştan sonra sağ kalanlarının toplanarak, kuyulara doldurulması ve üzerlerinden ağır taşlarla örtülmesi olduğunu söylüyor. Kendisinin de bu yöntemi ustalıkla gerçekleştirdiğini saklamayarak, şöyle der: Ben de böyle yaptım: tüm erkekleri, kadınları, çocukları topladım ve onları yok ettim.³⁵ Cesetleri attığı kuyuları taşlarla kapatmıştır. Böylesine itiraflara Ermeni Komünistlerinin yazılarında ve konuşmalarında sık sık rastlanmaktadır.

Bolşevikler Kafkasya'da ikinci kez iktidara geldikleri zaman "Türkiye Ermenistan'ı" ile ilgili politikalarında taktiksel değişiklikler yaptılar. 1918 yılı deneyiminin yanlış olduğunu söyleyen Kafkas komünistlerinin bir kısmı 1920 yılında yeni jeopolitik ortamın gerçekleri doğrultusunda konuşuyorlardı. Onlara karşı olan Ermeni milliyetçileri gerçek durumu kabullenmek istemiyor, "Türkiye Ermenistan'ı"nın bağımsızlığını ret etmeyi "Türk zalimlerinin ve cellâtlarının yanında olmak" gibi değerlendiriyor ve Bolşevikleri Ermeni

halkını kendi kaderini tayin hakkından yoksun bırakmakla suçluyorlardı. 1919 yılında Bakü'de gizli Bolşevik Çalışmasının başkanı olarak kabul edilen A. Mikoyan'a göre, ulusun kendi kaderini tayin hakkı komünistlerce tarihi değil, gerçek hukuk olarak kabul ediliyor. Bu ilke doğrultusunda "Komünist Partisi ne 'Büyük', ne de 'Küçük' Türkiye Ermenistan'ının yandaşı olamaz" diye söyleyenler, "Ermeni Sorunu"nun daha önceki tarihi önemini kaybettiği düşüncesine dayanıyorlardı. Bu düşünceyi açıklarken en temel sorundan, Türkiye Ermenistan'ıyla ilgili sorundan, yoksun olduğu için "Ermeni Sorunu"nun Avrupa sorunu, uluslararası sorun olmaktan çıktığını belirtiyor ve "Kafkas Ermenistan'ı"nın bir arada yaşayan Ermeni kitlelerinin sorunu olduğunu, tıpkı Gürcü, Azerbaycanlı vs. sorunlar gibi spesifik Rusya sorunu olarak sınırlandırıldığını" vurguluyorlardı. Ermeni Bolşeviklerinin 1919 yılındaki bu düşünceleri ne Ermeni ulusal hareketi, ne de Sovyet yönetimi için stratejik anlam taşııyordu. "Türkiye Ermenistan'ı" sorunu Ermeni ulusal hareketi için bir aşırıdan çok devam eden bir sorundu. Sovyetler devleti çökse de, Stalin döneminde resmi, Stalin sonrası döneminde ise gayri resmi güncelliğini korumuştur. Sovyetler Birliğinin jeopolitiğinde etkili araçlardan birisi olarak yedekte bulundurulmakta, gerekli durumlarda kullanılmaktaydı. Fakat Sovyet hâkimiyetinin Güney Kafkasya'daki ilk yıllarında Türkiye ulusal özgürlük hareketiyle kurulan ittifak yeni manzara oluşturmuştu. Artık "şimdiki" (Kafkas) Ermenistan'daki gelecek Sovyet yönetiminin sadece sözde değil, uygulamada da "Büyük Ermenistan" düşüncesinden vazgeçmesinden sonra Kafkasya'da kalan Türkiye - Ermeni muhacirlerinin "vatana" iadesi öneriliyordu.³⁶ Ayrıca Ermenistan'da Müslümanları sıkıştırmak, huzursuz etmek politikasına bir kerede son vermekle, Müslüman kitlelerinin güvenini kazanıp, Türk halkıyla ve Ermenilerle iyimser ilişkiler kurmayı ve böylece, Ermenileri Türkiye'ye, yerleşim böl-

(35) Lalayan A.A., Kontrrevolyusionnaya rol partii Daşnaksutyun. İstoriçeskiye zapiski, 1928, №2, s.101

(36) RDSSTA, f.5, s.1, iş 1202, v. 9, 9 arka

gelerine geri döndürmeyi becerebileceklerini ve oluşmuş olan bu durumdan tek kurtuluş yolu olarak bu çözüm yolunu öngörüyorlardı. Ermeni Bolşevik A. Mikoyan'ın "şimdiki Ermenistan" ifadesinde parantezde "Kafkas" yazması gerçek jeopolitiği anlatmaktadır. Onun yazdığı gibi "Ermeni Sorunu" önceki tarihi önemini kaybettiği gibi, "Türkiye Ermenistan'ı" sorunu artık bulunmamakta ve yeni ortaya çıkan koşullar bulunmaktadır. Yeni koşullar ise Kafkasya'da oluşturulmuş olan Ermenistan idi. Ona "şimdiki Ermenistan" diyor, coğrafi konumunu ise parantezde Kafkas yazmakla belirtiyorlardı. Böylece, I. Dünya Savaşının ortaya çıkardığı jeopolitik sonuçlardan bir diğeri de "Kafkas Ermenistan'ı" devleti olmuştur. Bu devleti Ermenistan Komünist Partisinin III. Komünist Enternasyonalinin I. Kongresindeki temsilcisi şöyle nitelemiştir: "Ermenistan Cumhuriyeti - küstah bir sahtekârlıktır, Ermenistan halklarının kendi kaderini gerçekten belirlemesinin tahrif edilmesidir". Ermenistan Komünist Partisinin temsilcisinin konuşmasında dikkat çeken bir husus daha bulunmaktaydı. O, Taşnakların "alçak oyunu" nedeniyle "çilekeş Ermeni" insanının 30.000 kurban verdiğini" söylerken Türkiye Ermenilerinin kayıpları ile kıyaslamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğunu, Türkiye Devletini, Türkleri Ermenilere karşı soykırım yapmakla itham eden Ermeniler 1,5-2 milyon soydaşlarının öldürüldüğünü yaymakta devam ettikleri halde, Ermeni komünisti uluslararası tribünden Türkiye Ermenilerinin 300.000 ve 500.000 kurban verdiğini kaydetmiştir. Türkiye Ermenilerinin bu kaybının Taşnakların "ileriye görmeyen ve maceracı politikaları" sonucunda gerçekleştiğini belirtmiştir. I. Dünya Savaşının sonunda, 1915 olaylarına yakın zamanlarda Ermeni komünistinin söylediği rakam, ileri sürdüğü nedenler bugünkü Ermeni politikacılarının, aydınlarının iddia ettikleriyle tamamen çelişiyor. Türkiye ulusal istiklal savaşıyla Sovyet Rusya'sı arasında kurulan müttefiklik ilişkileri sonucunda "Türkiye Ermenistan'ı" sorunu uzun süreliğine dondurulmuş oldu.

Hatta Ermeni komünistlerinden A. Mikoyan Türkiye Ermenileri arasında komünist faaliyetinde bulunmak için Ermeni komünistlerine Türkiye Komünist Partisinde birleşmeyi ve gerekirse bu partinin özel Ermeni Fırkasını oluşturmayı öneriyordu. Türkiye Ermenileri arasında komünist faaliyette bulunmak için Ermenistan'ın Ulusal Komünist Partisi adlandırılan siyasi gücünü Mikoyan yeterli bulmuyordu. Şöyle ki, bu partiyi "bir bütün" (Kafkasya ve Türkiye) Ermenistan konumunda bulunan, "komünizm perdesi altında Ermeni milliyetçiliğini" yayan, Sovyet hâkimiyeti için mücadele adı altında Müslümanları katleden parti olarak niteliyordu. Henüz "Ermeni Sorunu"na özel bir tutum sergilenmesi konusunda ortak bir düşünce hakim değildi. Bolşevikler Rusya'da iktidarı ele geçirdikten sonra Rusya hükümetinin "Ermeni Sorunu"na yaklaşımının değişmediğini söyleyebiliriz. Yeni Rusya için "Ermeni Sorunu" Ermenilerin savaştan önceki durumundan ve "Türkiye Ermenistan'ı" ile ilgili sorundan oluşmaktaydı. Savaştan sonraki ortam ise bu tutumun değişmesini zorunlu hale getirmişti. Yeni jeopolitik koşullarda "Ermeni Sorunu"na geleneksel yaklaşımı temelsiz, yanlış, hatta zararlı olarak kabul eden komünistler arasında Ermeniler de bulunmaktaydı.³⁷ 1920 yayında artık Azerbaycan, Bolşevik lideri İ.Stalin tarafından Türkiye ile birlikte desteklenmekteydi.

Bununla birlikte, dış politikasında, Türkiye'ye yaklaşımında Ermeni halkının kaderine "kayıtsız kalmayan" Sovyet yönetimi toprak iddiasını uzun süre sürdürdü. Ermenilerin ise bugün bile devlet düzeyinde Türkiye topraklarına karşı iddiaları geçerliliğini korumaktadır.

Kaynakça

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, I-II cilt, Bakü, 2005.

Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresinin Siyasi Senedler Arxivi.

(37) RDSSTA, f.5, s.1, iş 1202, v.8

Azerbaycanda Sosyalist İnkılabının Kalebesi Uğrunda Bolşeviklerin Mübarezesi. Senedler ve Materiallar. 1917-1918-ci iller, Bakü, 1960.

Azerbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi
“Bakinskiy rabochiy” gazetesi, 1917, 27 Ekim.

Bolşevistskoe Rukovodstvo. Perepiska. 1912-1927. Senetler Toplusu, Moskva, 1996

Dekreti Sovetskoy Vlasti, Moskva, 1957, c.1.

Dokumentı Vneşney Politike SSSR, c.I, Moskva, 1957.

Kaçaznuni O., Daşnaksutyun Bolşe Neğero Delat,Tiflis, 1927.

Lalayan A., Kontrrevolyusionnaya rol partii Daşnaksutyun. İstoriçeskiye zapiski,1928, №2

Mehmet Perincek, Armyanskiy vopros v 120 dokumentah iz rossiyskih gosudarstvennih arhivov, Moskva, 2011.

Rusya Devlet Sosyal-Siyasal Tarih Arşivi (RDSSTA), fond 71, liste 33, iş.1723, v.11